A CITERAJÁTÉK ALAPJAI

Gáts Tibor
citerakészítő

2005

Tartalomjegyzék

Tartalomjegyzék 2

A citera 3

A citerajáték 4

A citera pengetése 5
Nyolcadok pengetése 5
Negyed pengetése 6
Félhang érték pengetése 7
Pontozott ritmus 8
Hangok lefogása 9

A citera hangolása 10

A citerahúr helyes felrakása 11

Magyar népdalok 13

Irodalom 19

A citera

A citerafélék családjába tartozó hangszerek a világ szinte minden táján megtalálhatóak. Formájukban és hangzásukban egymástól nagymértékben eltérhetnek, azonban fontos közös jellemzőjük, hogy a húrok a nyak nélküli hangszertesten húzódnak végig.

A magyar citera eredetéről biztosat nem tudunk. A citera név már a XVI. században előfordult, hangszer, illetve annak használható leírása csak a XIX. század második feléből maradt ránk. Nem tudjuk, hogy a XVI. századi vagy esetleg régebbi magyar citera milyen is lehetett.

A mai magyar citera közeli rokonai a német nyelvterületen régebben népi hangszerként használt Scheitholt, a ma is használt francia epinette, a norvég langleik, a dán humle és a svéd hummel.

A magyar népi citera a XIX. század második felében és a XX. század elején volt nagyon kedvelt. Az utóbbi húsz-harminc évben ismét nagyon népszerűvé vált.

A magyar citerát régebben és ma is, a rendkívül nagy formai változatosság jellemezte. Mivel nem túl bonyolult hangszer, legtöbben saját maguk készítették vagy egy-egy ügyesebb készítő látta el a környezetét citerákkal.

A régebbi citerák diatónikusak voltak, az újabbak egy második érintősorral kromatikussá egészültek ki.

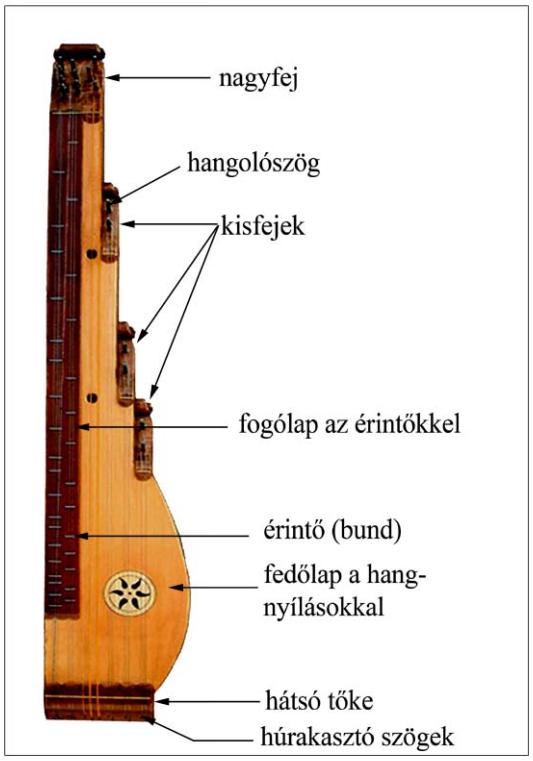

Hagyományosan a citerás egymagában játszott ugyanúgy, mint a tekerős vagy a dudás. Citeraszóra, mely elég erős ahhoz, hogy egy szobát betöltsön, énekeltek, táncoltak, mulattak.

Citeraegyüttesek csak a XX. század második felében kezdtek kialakulni. A citeraegyüttesekben általában több citerás játssza ugyanazt a dallamot, oktáv különbségekkel hangolt citerákon. Néhány citerazenekar próbálkozik többszólamú zenekari hangzás kialakításával is, cigányzenekari és tambura-zenekari mintára.

Mai népszerűségét, érdekes, szép hangjának és egyszerűségének köszönheti. Könnyű megtanulni játszani rajta, pár hetes gyakorlás után, kimagasló zenei tehetség nélkül is élvezhetően el lehet játszani néhány dalt.

A citerajáték

A játékos az érintők (bundok, kóták) fölött húzódó dallamhúrokon játssza a dallamot, míg a többi húrt (kísérőhúrok, vendéghúrok) időnként vagy állandóan hozzá pendíti. Gyorsabb játéknál nem mindig penget minden kísérőhúrt, csak a dallamhúrokhoz közelebb lévőket használja. A kísérőhúrok a dallam mellé egyszerű (bordun) kíséretet adnak, színesítik a hangzást, ugyanakkor ütemes megpendítésük - esetleg lefogásuk (tompításuk) - a ritmust erősíti, kiemeli, és feszesebbé teszi.

A citerás gyakran állva játszik, játék közben a hangszert ferdén maga elé az asztalra fekteti úgy, hogy a pengetett vége van közelebb hozzá. A citera körülbelül harminc fokos szöget zár be az asztal szélével. Az asztalnak a hang felerősítésében is szerepe van, mivel a legtöbb citera alul nyitott, nincs fenéklapja. Ha ülő helyzetben játszik a citerás, akkor egy kicsit magasabb székre van szükség vagy egy alacsonyabb asztalra.

Helyes testtartás citerázás közben

A citera pengetése

Régebben a citerát lúd vagy pulykatollal, esetleg tehénszarvból hasított szarulemezkével pengették. Ma műanyagból készített pengetőt használhatunk. Alakja lehet csepp, háromszög vagy négyzet alakú, anyaga puhább vagy keményebb tetszés szerint. Jól használható a közepes keménységű gitárpengető.
A pengetőt három ujjal a jobb kéz mutató, középső és hüvelyk ujja közé fogjuk. A pengető hegye mintegy 5-10 mm-re látszik ki az ujjak közül.

Pengető fogása

A pengetés igen laza váll-, kar-, könyök- és csuklótartással történik. Pengetés közben a felkar és a könyök szinte alig mozdul el, míg az alkar és a csukló lengő mozgást végez. A pengetés iránya legtöbbször íves, a kisérőhúroktól indítva magunk felé történik, úgy, hogy az ív közepe a dallamhúrokra esik.

A pengetés a játszott dallamnak megfelelő ütemben történik. A magyar citerás a pengetést a kísérőhúrokon kezdve mindig maga felé indítja -ez a hangsúlyos-, míg visszafelé már csak a dallamhúrokat pendíti meg. Egy oda- és egy visszapengetés tesz ki két nyolcad-, azaz egy negyedhang értéket. Negyed hangértékek pengetése esetén nem feltétlenül kell visszafelé is megpendíteni a dallamhúrokat, a húrok fölött azok megpendítése nélkül is visszatérhet a kéz a kiinduló helyzetbe. Negyed értéknél hosszabb vagy kitartott hangokat a játékos általában pergeti, tremolószerűen játssza, azaz sok kis apró pengetéssel (tizenhatod vagy akár harmincketted értékek) pengeti a dallam húrokat. A citerát általában a fogólap vége fölött pengetjük. Ha a citera végéhez közelebb (3-5 cm-re) pengetünk élesebb, keményebb a hangzás, ha a húr közepéhez közelebb pengetünk melegebb, lágyabb hangot kapunk.
A különféle hangértékek (nyolcad, negyed, félhang) pengetésének és a pengető mozgásának alapvető módját, rajzokon mutatjuk be. A nyíl a pengetés irányát, a folyamatos vonal a húrok megpendítésének helyét, a szaggatott vonal a pengetőnek a húrok érintése nélküli útját mutatja.

Nyolcadok pengetése

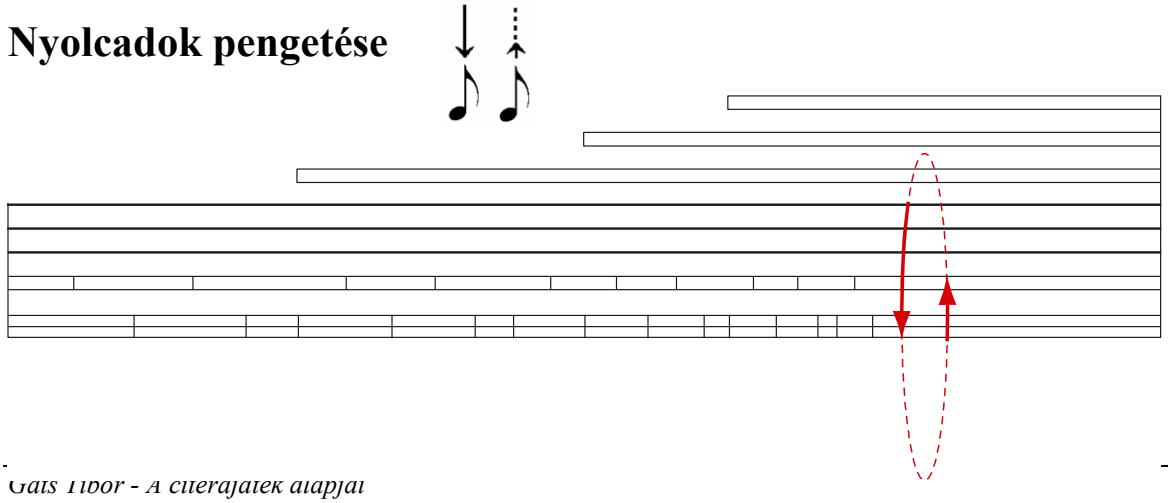

Negyed pengetése

a. bontva: két nyolcadot pengetünk (lásd fent: nyolcadok pengetése)

b. csak magunk felé pengetve:

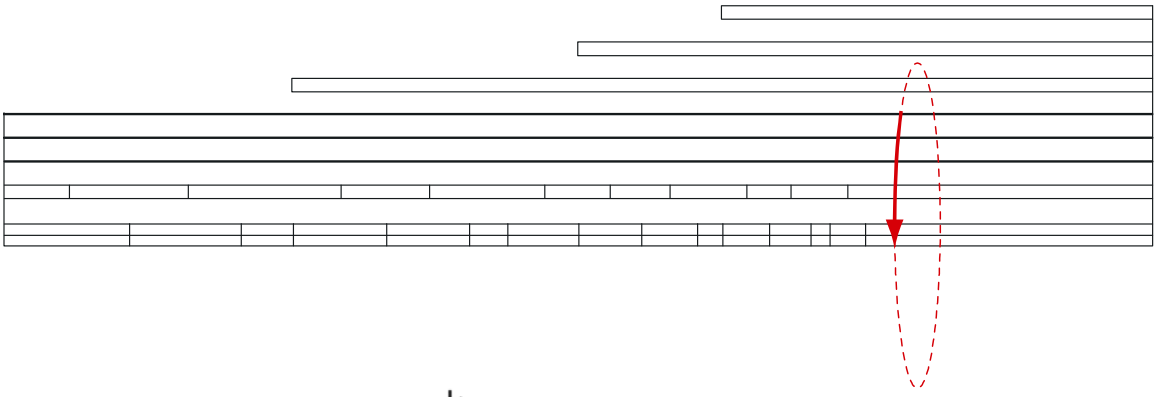

c. pergetéssel (tremoló szerűen):

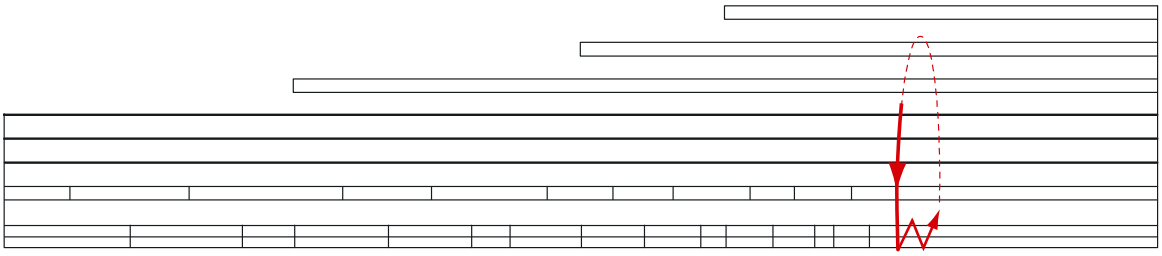

Félhang érték pengetése

a. két negyedre bontással: 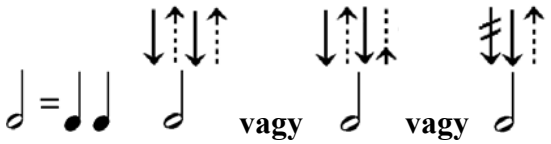 **vagy** **vagy**

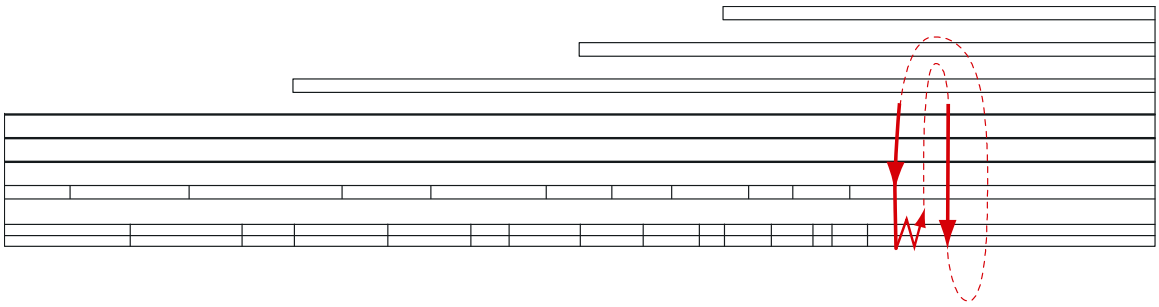

b. pergetéssel (tremoló szerűen):

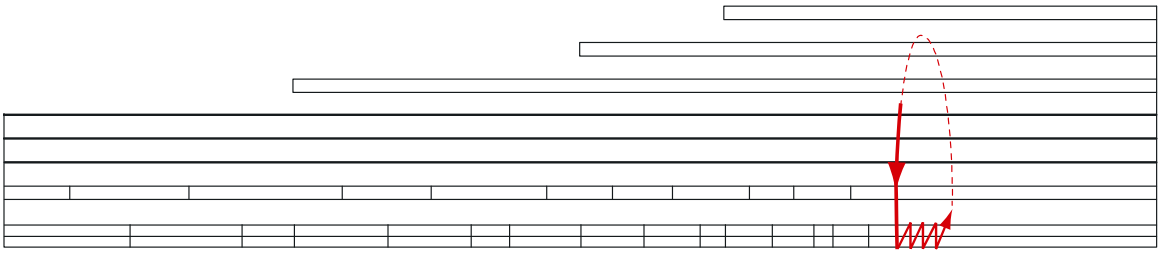

Pontozott ritmus

a. nyújtott ritmus:

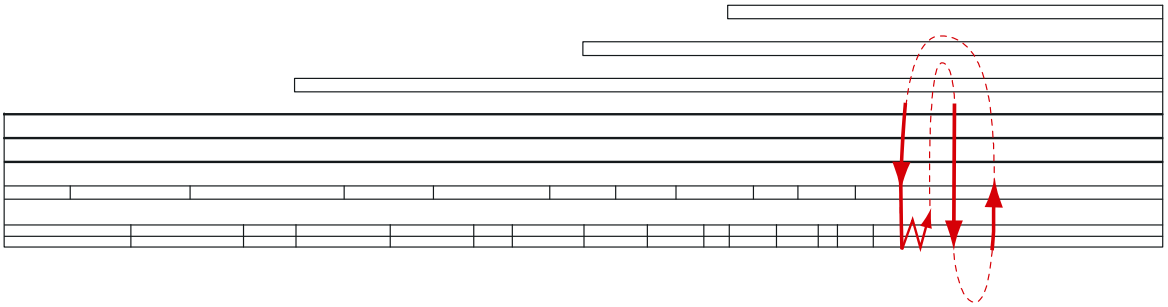

b. éles ritmus:

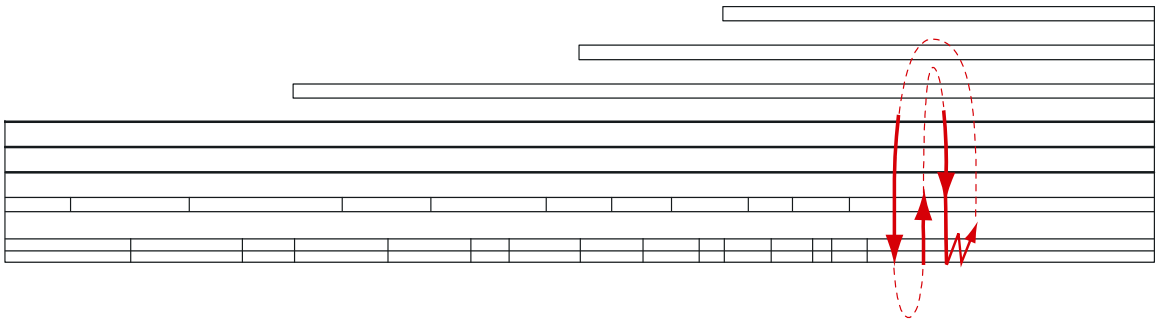

Hangok lefogása

Hüvejkujj használata (1)

Régebben a diatonikus citerákon a játékos a bal kezébe fogott nyomóval (fa pálca vagy lúdtoll) fogta le a hangokat. A kromatikus citerákon manapság már szinte kizárólag ujjal játszanak. A hangok lefogásakor az ujjrendet a célszerűség határozza meg. Függ attól is például, hogy a dallam hogyan fog folytatódni. Néhány dal helyes ujjrendjének megtanulása után, már magunk is könnyen rájövünk, hogy egy újabbat milyen ujjrenddel célszerű eljátszani. A legtöbb citerás balkezének csak három ujját, a hüvelyk- (1), a mutató- (2), és a középső (3) ujját használja. Ügyesebb játékosok négy ujjat is használnak, bevonva a gyűrűs (4) ujjukat is a hangok lefogásába.

Játék közben a balkéz úgy nézzen ki, mintha egy almát akarnánk megfogni vele. A kézfej enyhén domború, az alkar és kézfej egy irányba mutat. Ne törjük meg, ne hajlítsuk be a csuklónkat! Ujjainkkal a húrokat az egyes hangokat jelentő érintők előtt, ahhoz minél közelebb nyomjuk le, könnyedén, ugyanakkor elegendő erővel ahhoz, hogy az adott hang minél tisztábban, zizegés nélkül szólaljon meg. Ügyeljünk arra, hogy mindegyik húr nekinyomódjon az érintőnek. A pendítés ideje alatt tartsuk folyamatosan lenyomva a dallamhúrokat.

Mutató ujj használata (2)

Az ujj váltása (újabb hang lefogása) akkor történjen, amikor a pengető már nem érinti a dallamhúrokat, vagyis a pengetés ívének végén, valamelyik holtponton van.

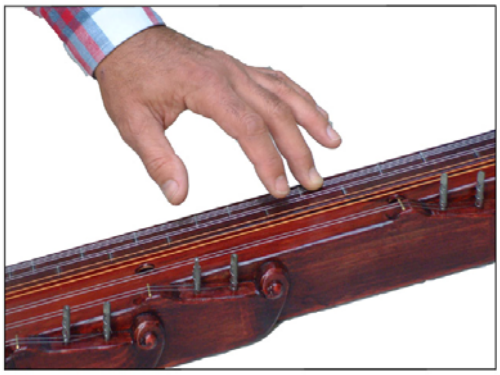

Középső ujj használata (3)

A fő hangsor („egészhangok”) hangjainak lefogására mindhárom ujjunkat használhatjuk. A kiegészítő („félhangok”) hangsor hangjainak lefogására viszont csak a mutatóujjat használjuk! Ujjaink keresztezését úgy kerülhetjük el, hogy két vagy több hangot is ugyanazzal az ujjal fogunk le, vagyis az adott ujjat egy pillanatra felemelve egy másik hangra csúsztatjuk át. A hüvelykujjnak az oldalával nyomjuk le a húrokat, a többi ujjal felülről, az ujjak végével (ujjbegy) történik a lefogás, úgy, hogy az ujj a lefogás helyére mutasson. Mindig csak egy helyen nyomjuk le a húrokat, a többi ujj álljon készenlétben, a húrok felett, a következő hang (hangok) lefogási helye közelében.

A citera hangolása

A citerák hangmagasságát a húrok hosszúsága és vastagsága, valamint az ehhez tartozó optimális feszítettség szabja meg.
A citerák hangolását a mellékelt ábrák szemléltetik. A javasolt hangoláson kívül általában lehetséges az összes húr egy hanggal magasabbra, vagy mélyebbre hangolása azonos húrátmérő esetén is. A húrok cseréjével ez a lehetőség tovább bővül.

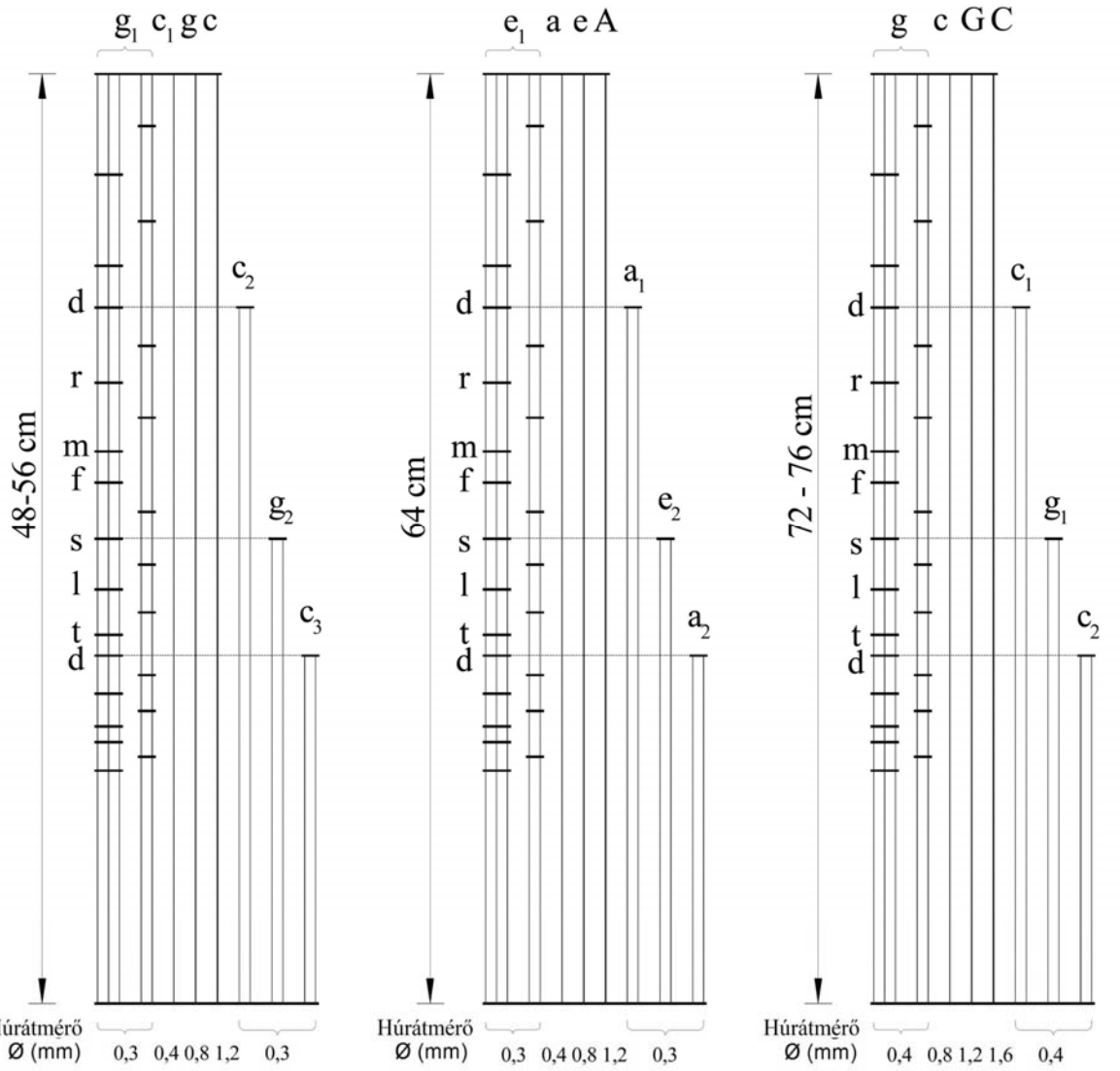

Prím citera hangolása *Közép (E-A) citera hangolása* *Normál (tenor)citera hangolása*

A citerahúr helyes felrakása

A húr egyik végét kb 1,5-2 cm hosszan visszahajlítjuk.

A visszahajtott részt a húrra merőlegesen háromszor – négyszer körbetekerjük,

az elkészített fület (hurkot) a citera végnél a húrtartó szegre akasztjuk,

majd a húrt a citera fején található hangoló szegnél 6-8 cm-rel hosszabbra vágjuk

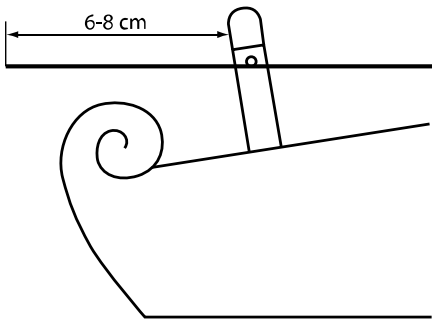

A húrt a hangolószeg furatán kb. 1,5 cm-rel hosszabban átdugjuk,

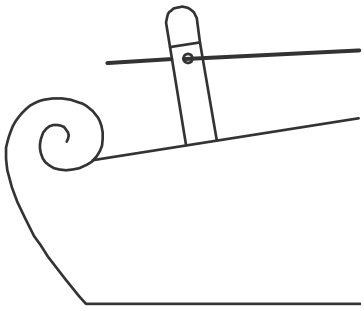

majd a hangolókulcs segítségével feszesen feltekerjük, úgy, hogy az első menet lefogja a lehajlított húrvéget.

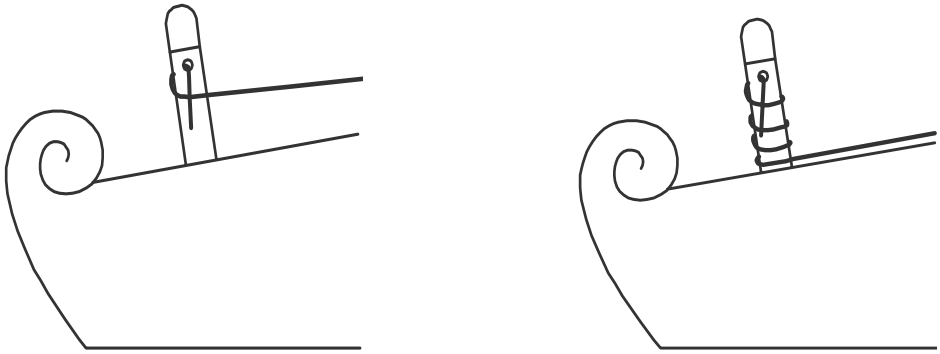

Az utolsó feltekert menet lehetőleg a hangolószög tövére kerüljön. Nagyon figyeljünk arra, hogy minden húr azonos irányban tekeredjen fel a húrfeszítő szögekre.

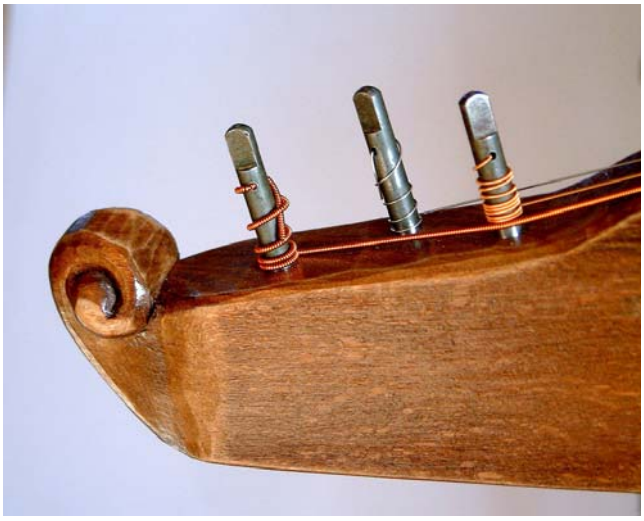

Magyar népdalok

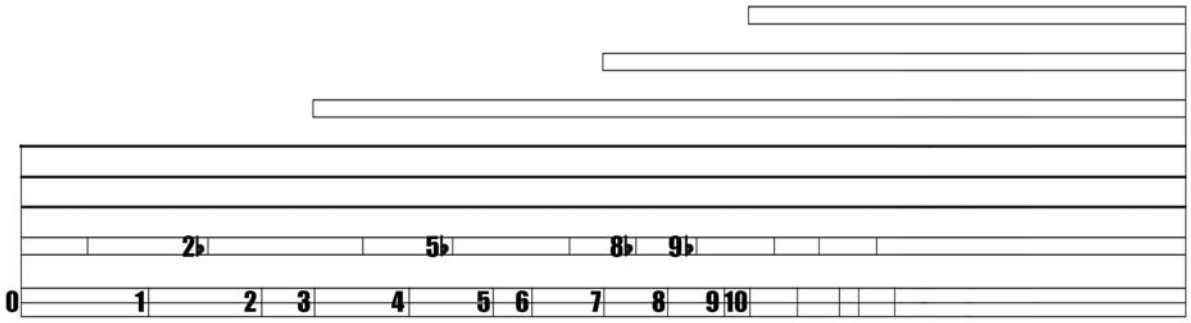

Gólya, gólya gilice

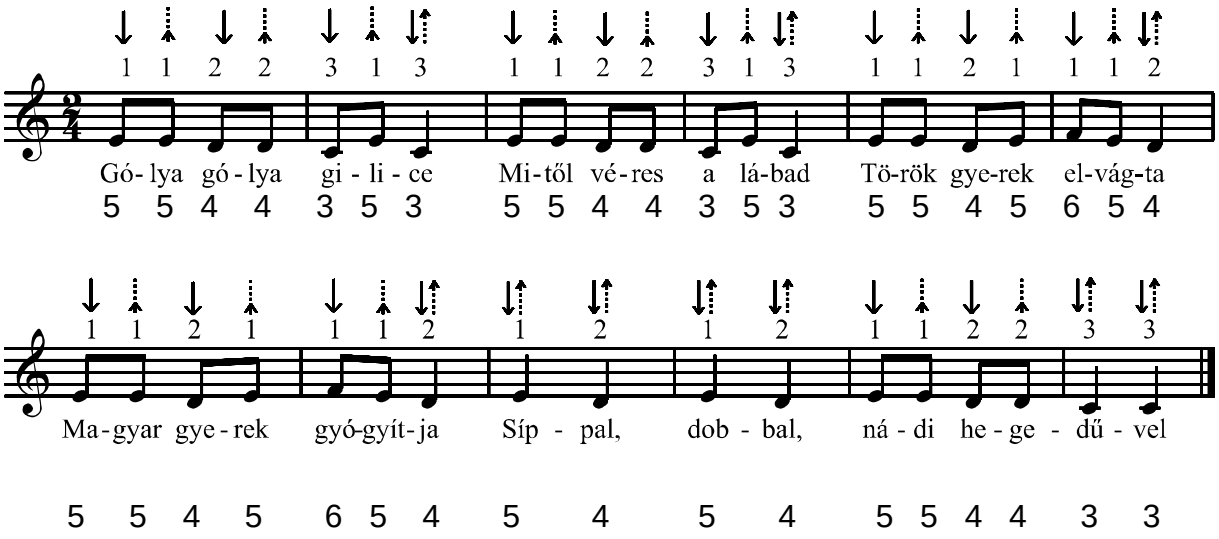

Láttál-e már valaha

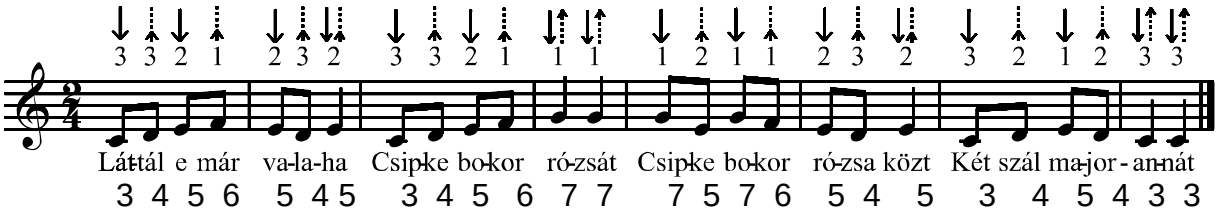

Megfogtam egy szúnyogot

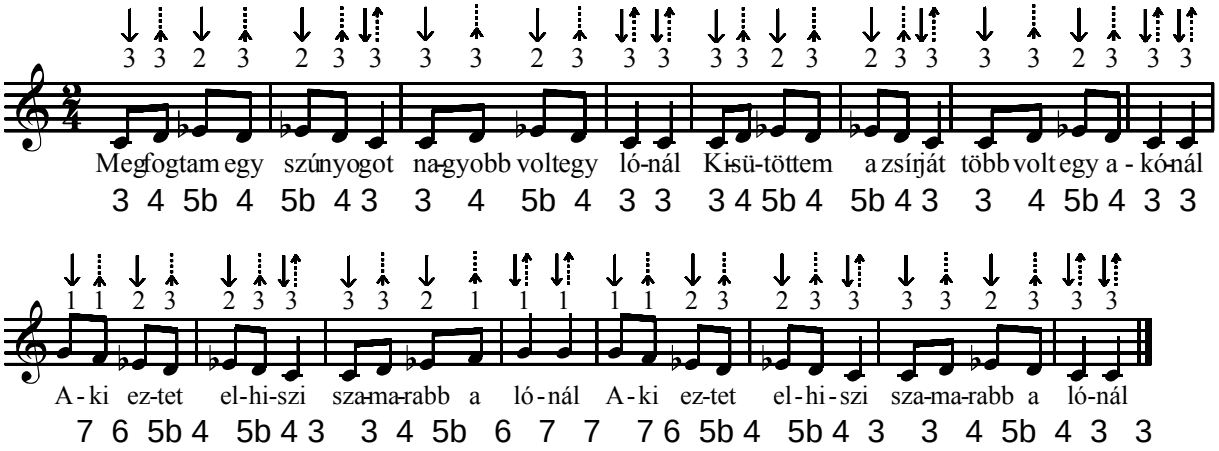

A csikósok a gulyások

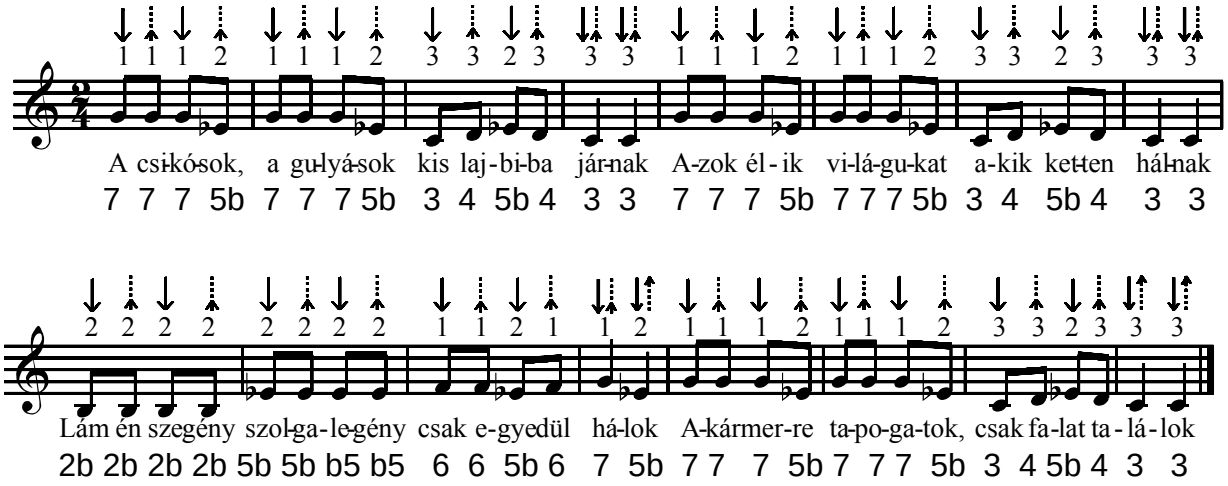

Kis kece lányom

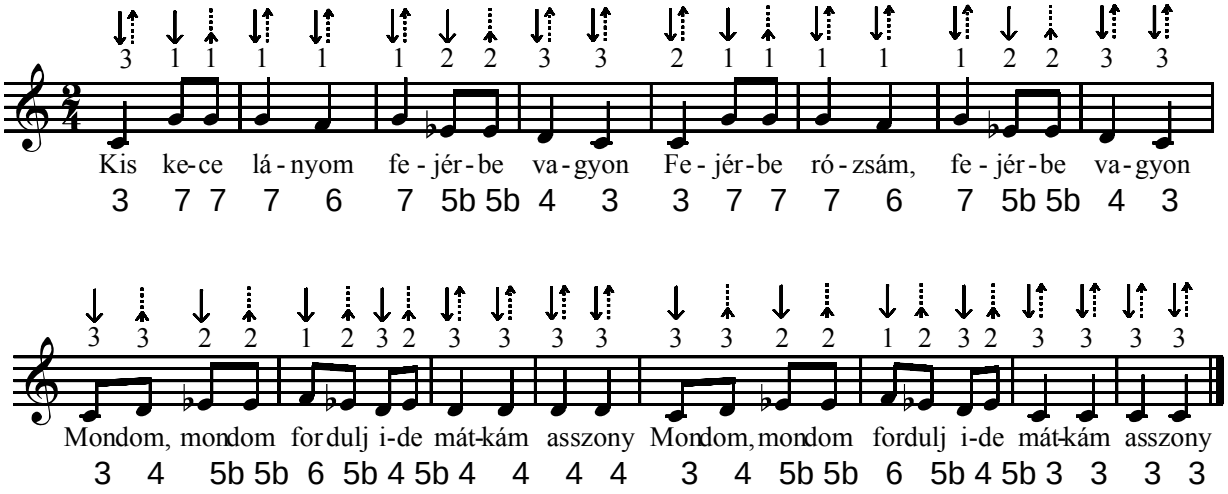

Farkas Julcsa bő szoknyája

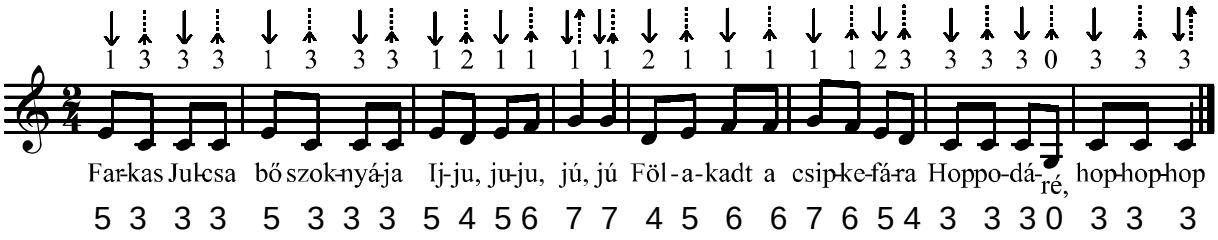

Nem a csipkefa fogta meg, Ijju, juju, jú, jú,
Marci Miska markolta meg, Hoppodáré, hop hop hop,

Ereszd Miska a szoknyámat, Ijju, ju ju, jú, jú,
Ne szomorítsd az anyámat, Hoppodáré, hop hop hop

Cickom, cickom

Úgy tetszik, hogy

Végbúcsúnknak hamar vége lészen, Szegény legény akármerre mégyen
Akármerre fordítja kalapját, Szegény legény így éli világát

A tokaji szőlőhegyen

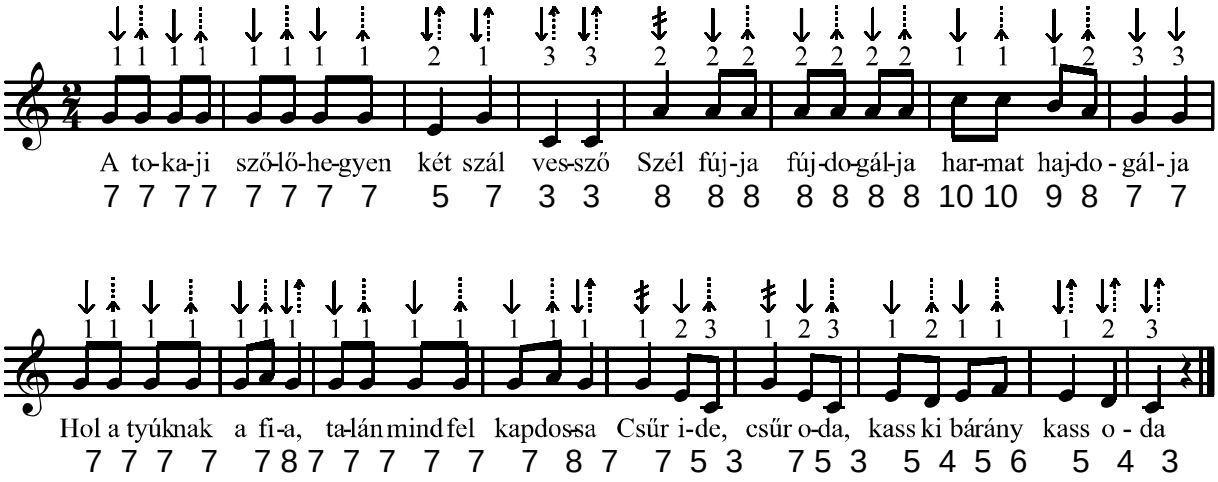

Két szál pünkösdrózsa

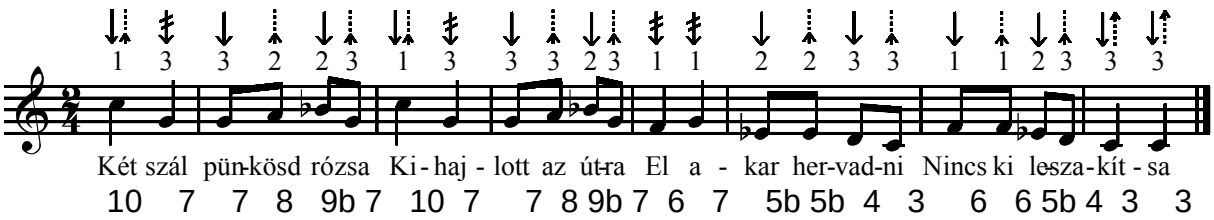

Télen nagyon hideg van

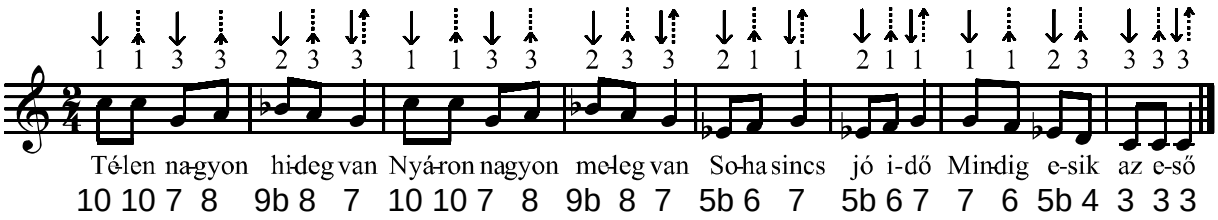

Komáromi kisleány, Vigyél által a Dunán
A Dunán, a Dunán, Vigyél által a Dunán

Szegény legény vagyok én

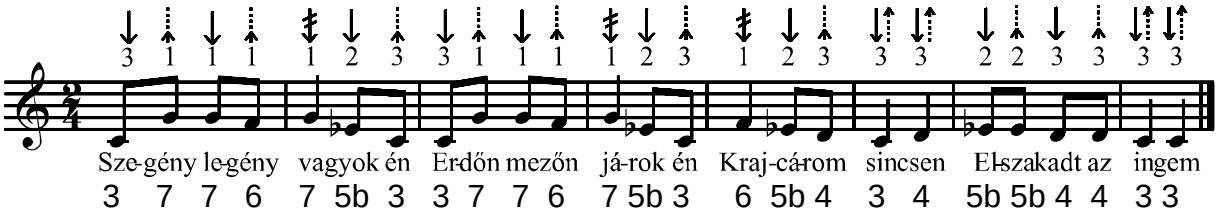

Hej Dunáról fúj a szél

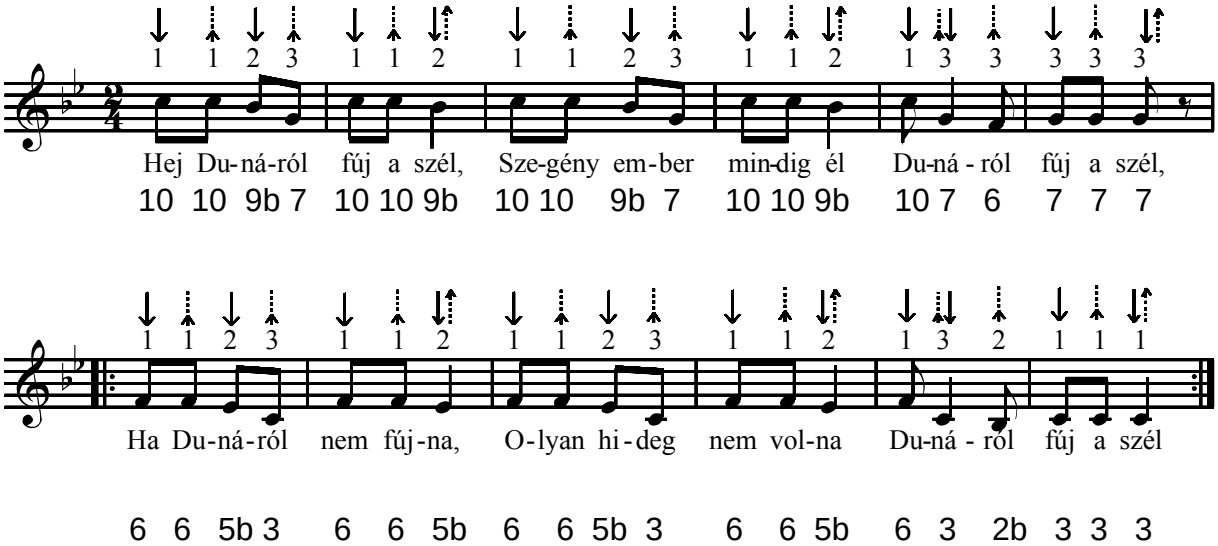

Hej Jancsika, Jancsika, Mért nem nőt-tél nagyobbra, Dunáról fúj a szél
Nőt-tél volna nagyobbra, Lettél volna katona, Dunáról fúj a szél

Házasodik a tücsök

Éva szívem, Éva

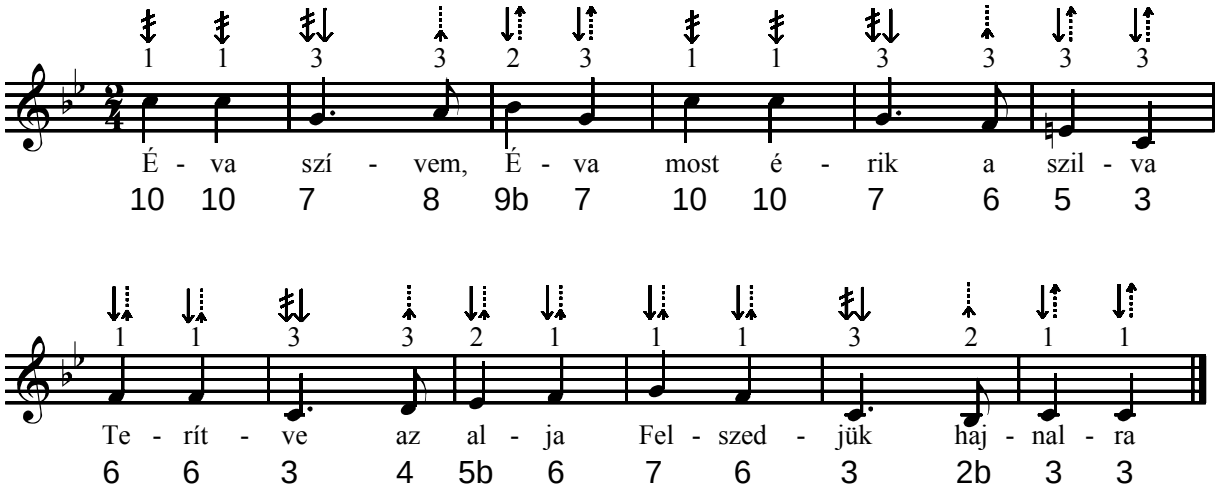

Irodalom

Balogh Sándor: Citeraiskola (Hagyományok Háza, Népzenei Füzetek 2002)

Bodnár Ferenc, Kiss Anikó, Széles András: 1. osztály (kézirat)

Borsi Ferenc: A népi citera játék (szakdolgozat 1996)

Gelencsér Ágnes: Magyar népzenei alapismeretek (Calibra Kiadó 1994)

Kodály Zoltán: A magyar népzene (Zeneműkiadó 1971)

Sárosi Bálint: Hangszerek a magyar néphagyományban (Planétás Kiadó 1998)

GÁTS TIBOR

Citerakészítő népi iparművész
Népművészet Mestere

Lakcím:
H-1087 Budapest, Százados út 3-13, 12. ép. 21/a. - HUNGARY
Tel/Fax: +(36)-1/3142517
Mobil: +(36)-30/229-4936

Műhely:
H-2481 Velence, Bográcsu. 14. - HUNGARY
Tel/Fax: +(36)-22/473119

e-mail: gats@zither.hu
url: www.zither.hu